

„Országok rongya! könyvtár a neved”

– idéződik fel önkéntelenül kedvenc Vörösmarty-versem egy sora, amint reggeli hírböngészés közben szembesülök a ténnyel, hogy a költő 220 éve, ezen a napon látta meg a napvilágot.

2020. december elseje van.

A sor tartalmán egy pillanatra elgondolkozva felvetem magamnak a kérdést, vajon mit szólt volna ehhez a könyvtáralapító Széchényi Ferenc, akinek pedig alig két hét múlva, december 13-án emlékezünk meg a 200 éve bekövetkezett haláláról.

Ha megélte volna a vers elkészülését, bizonyára már az első elolvasás után tisztában lett volna vele, hogy még az idézett sor ellenére sem valamiféle „könyvtár-ellenes” művel van dolga. Még akkor sem, ha itt a *rongy* szó a rongyalapú papírra való utalás mellett rájátszik a ’megvetendő’ jelentésre is. Természetesen ez nem az a sor, amelyet bármelyik könyvtár szívesen a kapuja fölé festene, de mentse e megütközést keltő szentenciát az, hogy ez csak egy állomás a mű gondolati útja során, amelyből újabb gondolatkör indul el, hogy aztán az, az elmélkedés egyéb fontos pontjain keresztül, végre célhoz érjen.

Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című verse épp attól vált a magyar irodalom egyik intellektuális remekművévé, hogy a kifejtett eszme mellett az azt megszüülő gondolkodási folyamat, a gondolat építkezése is jól nyomon követhető benne, sőt, ez teremti meg a mű szerkezeti vázát.

Hová lépsz most, gondold meg, oh tudós,
Az emberiségnek elhányt rongyain
Komor betűkkel, mint a téli éj,
Leírva áll a rettentő tanulság:

"Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha istenésszel, angyal érelemmel
Használni tudnák éltök napjait."

– indul szinte dantei hangütéssel a vers, hogy rögtön rávilágítson a világ örök társadalmi igazságtalanságára, a jólétben és szegénységben élők aránytalanságára. A könyvtár – azaz az általa jelképezett szellemi alkotómunka – szinte önmaga hiábavalóságára figyelmeztet, hiszen a világnak ez az igazságtalansága nem változott meg általa. Sőt – hangzik a reformkor költőjének ítélete –, még az a jólétben élő „néhány ezer” sem tud az utilitarista elveknek megfelelő közhaszon érdekében áldozni.

Van-e egyáltalán értelme a könyvtárban felhalmozott tudástárnak, ha az nem volt változtatni tudó ráhatással a társadalmi egyenlőtlenségre? Ha elmélet és gyakorlat, gondolat és tett, eszme és valóság között áthidalhatatlan szakadék tátong?

Az e kérdésre adott tagadó válasz kap újabb és újabb megerősítést a mű következő gondolati-szerkezeti egységében, mely a könyvlapok alapjául szolgáló hajdani rongyok és a lapra írt betűk között feszülő ellentétpárokkal érvel:

Miért e lom? hogy mint juh a gyepen
Legeljünk rajta? s léha tudománytól
Zabáltan elhenyéljük a napot?
Az isten napját! nemzet életét!

Miért e lom? szagáról ismerem meg

Az állatember minden bűneit.
Erény van írva e lapon; de egykor
Zsivány ruhája volt. S amott?
Az ártatlanság boldog napjai
Egy eltépett szűz gyöngye öltönyén,
Vagy egy dühös bujának pongyoláján.
És itt a törvény - véres lázadók
Hamis bírák és zsarnokok mezéből
Fehérre mosdott könyvnek lapjain.
Emitt a gépek s számok titkai!
De akik a ruhát elszagaták
Hogy majd belőle csinos könyv legyen,
Számon kívül maradtak: Ixion
Bőszült vihartól űzött kerekén
Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők.
Az örült ágyán bölcs fej álmodik;
A csillagászat egy vak koldus asszony
Condráin méri a világokat:
Világ és vakság egy hitvány lapon!
Könyv lett a rabnép s gyávák köntöséből
S most a szabadság és a hősi kor
Beszéli benne nagy történetét.
Hűség, barátság aljas hitszegők
Gunyáiból készült lapon regél.
Irtózatosságság mindenütt!
Az írt betűket a sápadt levél
Halotti képe kárhoztatja el.

Országok rongya! könyvtár a neved

A hatásos érvrendszer, az eszme és valóság jól szembeállított példái joggal szülik meg a szintézist: „Irtózatosságság mindenütt!”, s ennek logikus következménye a már említett ítélet: „Országok rongya! könyvtár a neved”.

E kimondott szó keménységétől azonban mintha Vörösmarty is megriadna. Talán önmegegerősítésként fel is teszi a kérdést: „Ment-e a könyvek által a világ elébb?” Pedig az eddig leírtakban már ott volt a válasza.

A másodszori nekifutás is ugyanoda juttatja el. Kesernyés cinizmussal mutatja meg a könyvekben leírtak haszontalanságát: Az egyenlőtlenség változatlan, fejlődést csupán a még több „salak” mutat.

De hát hol a könyv mely célhoz vezet?
Hol a nagyobb rész boldogsága? - Ment-e
A könyvek által a világ elébb?
Ment, hogy minél dicsőbbek népei,
Salakjok annál borzasztóbb legyen,
S a rongyos ember bőszült kebele
Dögvészt sohajtson a hír nemzetére.

A gondolkodási folyamat e pontján, e lesújtó összegzés után magától értetődően vetődik fel a kérdés: Ha ennyire haszontalan a felhalmozott tudás, akkor egyáltalán mi szükség van a

könyvtárakra? A válasz a vers eddigi kemény ítélkezése után megengedőbb lesz. Hiszen a létrehozott szellemi érték haszontalansága ellenére is érték. Értékké teszi, hogy jobbító szándék, munka, küzdelem, fáradozás, mártírium van mögötte.

De hát ledöntsük, amit ezredek
Ész napvilága mellett dolgoznak?
A bölcsék és a költők műveit,
S mit a tapasztalás arany
Bányáiból kifejtett az idő?
Hány fényes lélek tépte el magát,
Virrasztott a szív égő romja mellett,
Hogy tévedt, sujtott embertársinak
Írányt adjon s erőt, vigasztalást.
Az el nem ismert érdem hősei,
Kiket - midőn már elhunytak s midőn
Ingyen tehette - csúfos háladattal
Kezdett imádni a galád világ,
Népboldogító eszmék vértanúi
Ők mind e többi rongykereskedővel,
Ez únt fejek - s e megkorhadt szivekkel,
Rosz szenvedélyek oktatóival
Ők mind együtt - a jók a rossz miatt -
Egy máglya üszkén elhamvadjanak?

Már ezek a kiengesztelődőbb hangú sorok is a gondolat új irányát jelzik, de még egyértelműbbé válik a váltás a következő szerkezeti egységben, ahol már az első sor is arról vall – nagyon emberi pillanat! –, hogy az eddigi egyoldalú ítélet az afölött érzett fájdalomtól fakadt, hogy a „fényes elmék” oly kevésbé tudtak a rosszul berendezett világra hatni. Hiszen alig van a földön még olyan hely, ahol az ember emberhez méltóan élhet – Amerika? –, ráadásul a feketék még ott sem részesei ennek.

Oh nem, nem! amit mondtam, fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A súlyedéstől meg nem mentheték!
Hogy még alig bír a föld egy zugot,
Egy kis virányt a puszta homokon
Hol legkelendőbb név az emberé,
Hol a teremtés ősi jogai
E névhez "ember!" advák örökül -
Kivéve aki feketén született,
Mert azt baromnak tartják e dicsők
S az isten képét szíjjal ostorozzák.

E filozofikus, gondolati költemény eddig sem volt mentes az érzelemtől, a szenvedélytől fűtött megfogalmazásoktól. Ám a most említett szerkezeti egység érzelmes vallomása („Oh nem, nem! amit mondtam, fájdalom volt”) mintha szabad utat engedne az érzelmek további áramlásának. A szív és ész forgásában, az eddigiektől eltérően, mintha az előbbi kerekedne felül a mű befejező részében, a hangvétel is emelkedettebbé válik:

És mégis - mégis fáradozni kell.

Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
Egy új irány tör át a lelkeken:
A nyers fajokba tisztább érzeményt
S gyümölcsözőbb eszméket oltani,
Hogy végre egymást szívben átkarolják,
S uralkodjék igazság, szeretet.
Hogy a legelső pár is kunyhájában
Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
Testvérim vannak, számos milliók;
Én védem őket, ők megvédnek engem.
Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.

Ez az, miért csüggedni nem szabad.

Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit
Agyunk az ihlett órákban teremt.
S ha összehordtunk minden kis követ,
Építsük egy újabb kor Babelét,
Míg oly magas lesz, mint a csillagok.
S ha majd benéztünk a menny ajtaján,
Kihallhatók az angyalok zenéjét,
És földi vérünk minden cseppei
Magas gyönyörnek lángjától hevültek,
Menjünk szét mint a régi nemzetek,
És kezdjünk újra túrni és tanulni.

Ez hát a sors és nincs vég semmiben?

Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal
S meg nem kövülnek élő fiai.
Mi dolgunk a világon? küzdeni,
És tápot adni lelki vágyainknak.
Ember vagyunk, a föld s az ég fia.
Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen,
S mi ahelyett, hogy törnénk fölfelé,
Unatkozunk s hitvány madár gyanánt
Posvány iszapját szopva éldegéljünk?
Mi dolgunk a világon? küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbekért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
Ha azt kivíttuk a mély sülyedésből
S a szellemharcok tiszta sugaránál
Olyan magasra tettük, mint lehet,
Mondhatjuk, térvén őseink porához:
Köszönjük élet! áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfi munka volt!

Mi magyarázza ezt az érzelmetelített, nemes hangvételt? Miért váltott át a rapszodikus tépelődés ódai szárnyalású kiáltványára?

Hiszen, ha a fennkölt sorok mögé nézünk, egy utópisztikus jövőkép rajzolódik ki, amely a felvilágosodás eszmekörének Vörösmartynál oly sokszor kimutatható jelenlétével itatódik át.

A keserű kiábrándultsággal induló gondolatmenetet egy soha meg nem valósuló utópia ragadja el tehát?

A magyarázathoz fel kell ismernünk, hogy a vers befejező része legalább annyira szól a jelenről, mint a jövőről. 1844 végén járunk. Az „Előttünk egy nemzetnek sorsa áll” nemcsak egy távoli cél megjelölése, hanem a kor, a reformkor politikai parancsa is. Az az „újabb szellem”, amely „kezd felküzdeni” a jelenvaló, a reformgondolatok áradása. A „Hogy a legalsó pór is kunyhájában / Mondhassa bizton: nem vagyok magam!” – ugyanannyira a felvilágosodásból eredő, utópisztikus testvériség-eszme, mint amennyire a reformkor reálpolitikájának érdekegyesítés gondolata. Ahogy a „mégis fáradozni kell” parancsa is a köz boldogságáért való munkálkodásnak XIX. századi utalitarista célkitűzése. A kétszeresen is hangsúlyozott „Mi dolgunk a világon? küzdeni” is a jelennek szóló jelmondat, amely hatásában a század végéig erős marad. Ezt a gondolatot tartja fenn Petőfi és Madách is.

A befejezést átható, a vers első felével szembenálló lelkesültség tehát nem csupán a képzelt jövőből, hanem leginkább a költő által észlelt jelenből táplálkozik.

Természetesen itt fel kell hívni a figyelmet Széchenyi István Vörösmartyra való hatására is. A költő ugyan nem foglalkozik politikával, de Széchenyi Istvánnal kölcsönösen tisztelik egymást. Széchenyi iránti lelkesedésére, reformpolitikájának követésére nem egy verse tanúbizonyság. Egymásra való kölcsönhatásuk megkérdőjelezhetetlen.

De a fiú után vissza az apához! Hiszen e gondolatok megírására a Vörösmarty- és Széchenyi Ferenc-évfordulók közelsége készítetett. Az „Országok rongya! könyvtár a neved” soron megütközhetett volna a könyvtár- és múzeumlapító gróf, de a vers elolvasása után már nem kárhoztatta volna a művet. Hiszen a fájdalom szülte kezdet után a költemény mégiscsak eljut oda, hogy „Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit / Agyunk az ihlett órákban teremt”. E szellemi értéknek pedig megőrzésre van szüksége. Igazolva láthatta volna tehát ezáltal is nyomtatványokból, könyvekből, kéziratokból álló gyűjteményének létjogosultságát.

Persze munkáját, életét igazolta maga a kor, amelyet már nem élhetett meg. Amelyben fia és a *Gondolatok a könyvtárban* költője egyaránt rátalált arra, hogy mi dolgunk is van a világon.

Ennyi a megjegyezni valóm 2020. december elseje és 13-a kapcsán.

Szabó Miklós